

5. Костюк С. Лінгводидактичні основи формування компетентностей міжкультурної комунікації студентів-іноземців у процесі навчання української мови / С. Костюк // Філологічні студії. – 2016. – Вип. 15. – С. 267–277.

6. Кочан І. Становлення і розвиток методики викладання української мови як іноземної / І. Кочан // Теорія і практика викладання української як іноземної. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – Вип. 7. – С. 17–23.

7. Палінська О. Принципи оптимізації роботи на занятті з української мови як іноземної / О. Палінська // Българска україністика. – 2012. – Брой 1. – С. 104–115.

8. Пальчикова О. О. Реалізація крос-культурного підходу до навчання української мови іноземних студентів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «теорія та методика навчання (українська мова)» / О. О. Пальчикова. – К. : Київський ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. – 20 с.

9. Семенов О. Формування комунікативної компетентності майбутніх економістів: аксіологічний підхід / О. Семенов // Педагогіка вищої та середньої школи. – 2013. – № 38. – С. 267–270.

10. Сербенська О. Українська мова як об'єкт вивчення для іноземців (соціо-психолінгвістичний аспект) / О. Сербенська // Українська мова як іноземна. Проблеми методики викладання : зб. матеріалів міжнародної наукової конференції. – Львів : Каменяр, 1994. – С. 14–20.

11. Сергієнко Т. Підходи до навчання української мови як іноземної в медичних університетах / Т. Сергієнко // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2017. – № 6 (70). – С. 153–165.

12. Стандартизовані вимоги до рівнів володіння українською мовою як іноземною (2018) [Електронний ресурс]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/pro-ministerstvo/doradchi-organi/kolegiya-ministerstva/rishennya-kolegiyi-2018> (дата звернення 12.12.2018).

13. Туркевич О. Методика викладання української мови як іноземної: основні тенденції становлення терміносистеми протягом 90-х років XX століття / О. Туркевич // Studia ukrainica Posnaniensia. Zeszyt 1. – Poznan, 2013. – С. 231–237.

14. Туркевич О. Методика викладання української мови як іноземної: розвиток науки і становлення терміна / О. Туркевич // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – 2009. – Вип. 4. – С. 137–144.

15. Туркевич О. Методика викладання української мови як іноземної: системна організація термінів / О. Туркевич // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Львів: В-во Львівської політехніки, 2012. – № 733. – С. 223–227. – (Серія «Проблеми української термінології»).

16. Туркевич О. Розвиток методики викладання української мови як іноземної (сучасний етап) / О. Туркевич // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – К., 2011. – № 11–12. – С. 40–46.

17. Ушакова Н. Концепція мовної підготовки іноземців у ВНЗ України / Н. Ушакова, В. Дубічинський, О. Тростинська // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки / гол. ред. Л. М. Черноватий та ін. – Харків: ХНУ ім. В. Каразіна, 2011. – Вип. 19. – С. 136–146.

18. Ушакова Н. Багатоаспектна модель підручника з російської мови для іноземних студентів у вищих навчальних закладах України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук: спец. 13.00.02 / Н. Ушакова. – Херсон, 2010.

19. Швець Г. Становлення методики викладання української мови як іноземної / Г. Швець // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія. – 2013. – Вип. 39 (4). – С. 361–369.

Дата надходження до редакції: 15.01.2019 р.

УДК 811.161.2'373

Тамара ШЕВЧУК,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри теорії і методик початкової освіти Рівненського державного гуманітарного університету

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТА ФУНКЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ЛЕКСЕМИ «ГАНЬБА» В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Стаття присвячена аналізу функціонування та транспозиції лексеми «ганьба» в сучасній українській мові, розкриттю її семантики як лінгвокультурного поняття, а також визначенню особливостей мовно-го вираження.

Ключові слова: семантика, лексико-семантична група, тематичне поле, лексема «ганьба», транспозиція.

Статья посвящена анализу функционирования и транспозиции лексемы «позор» в современном украинском языке, раскрытию ее семантики как лингвокультурного понятия, а также определению особенностей языкового выражения.

Ключевые слова: семантика, лексико-семантическая группа, тематическое поле, лексема «позор», транспозиция.

The article is devoted to the analysis of the functioning and transposition of «shame» lexis in modern Ukrainian language, the disclosure of its semantics as a linguistic and cultural concept, and the determination of the peculiarities of language expression.

Key words: semantics, lexical-semantic group, thematic field, «hanba» lexeme, transposition.

Постановка проблеми. Лексика як один зі структурних компонентів мовної системи тісно пов'язана із навколишньою дійсністю та суспільством. Про взаємодію мови з позамовною дійсністю, її соціальний характер лінгвісти говорять, спостерігаючи насамперед єдність мови і культури, мови та суспільства. На думку Є. М. Верещагіна та В. Г. Костомарова, «у будь-який момент розвитку культури мова, що її обслуговує, відображає її повністю й адекватно» [1, с. 15].

Зважаючи на вищезначене, актуальним завданням сучасної лінгвістики є аналіз окремих лексем на конкретному синхронному зрізі, здатний відобразити процеси позамовної дійсності, зокрема й ті, що пов'язані із формуванням національної свідомості, виробленням та ствердженням певних етнопсихологічних ознак, які визначають самобутність етносу. Серед таких особливе місце займає *ганьба*, що на сучасних акціях протесту стало ключовим мітинговим словом – стереотипом мовної поведінки людей, яким українці висловлюють незадоволення діями влади, самою владою, окремими депутатами тощо. У цілому ж для мовної поведінки на мітингах характерні короткі слова та заклики. Розгорнуті тексти в промовах ораторів і на плакатах теж мають місце, однак смисловими домінантами стають односкладові заклики до дії в категоричній формі. У цьому сенсі «ганьба!» стоїть поряд із «геть!».

З огляду на зазначене вище, тема цієї наукової розвідки є на часі.

Мета статті – проаналізувати функціонування та транспозиції лексеми *ганьба* в сучасній українській мові, розкрити її семантику як лінгвокультурного поняття, а також визначити особливості мовного вираження.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Дослідження лексичної системи становить собою певні мовознавчі традиції і представлено науковими роботами Ю. Д. Апресяна, Т. В. Булигіної, О. С. Кубрякової, З. Д. Попової, В. М. Топорової, Г. А. Уфимцевої, Р. М. Фрумкіної, О. Х. Хабибуліної, Л. О. Чернейко, Н. Ю. Шведової та ін. Лінгвістична література пропонує чималу кількість наукових праць, присвячених вивченню особливостей як концептів, лексико-семантичних полів, так і окремих лексем. Особливо важливим при цьому є дослідження процесів становлення, розвитку, функціонування та специфіки вживання носіями мови окремих лексем, пов'язаних із ментальністю народу. Наприклад, Н. М. Бобух дослідила лексичну парадигму *щастя-нещастя*; М. Ю. Іванченко – семантичну структуру концепту *зрада*; Л. Г. Савченко – семантичне поле *радість*; І. М. Ходарева – *любов*; Т. Б. Шевчук – лексико-семантичні особливості емотивних лексем *совість*, *щастя*, *страх*, а також лексеми *права*. На сьогодні нам не відомі лінгвістичні розвідки, присвячені лексико-семантичним і функційним особливостям лексеми *ганьба*, хоча в сучасному суспільстві вона є досить поширеною.

Виклад основного матеріалу. Після революцій 2004 та 2014 років однією із найчастіше вживаних лексем стала *ганьба*. Жоден політичний мітинг не відбувається без цього вигуку соціального протесту, який виражає конфронтацію між учасниками зібрань: суб'єкти політичної комунікації знаходяться в ситуації конкурентної боротьби, тому відбувається зіткнення їх інтересів і цілей, у них різні соціальні уявлення про норми й цінності політичного життя. Мітингувальники означеним словом виявляють комунікативну агресію, бажаючи принизити, подавити суперника в протистоянні. Вигук «ганьба» означає осуд кого-, чого-небудь [5, Т. 2, с. 27]. У цьому значенні *ганьба* – не первинна лексема в українській мові, а вторинна, яка утворилася способом морфолого-синтаксичного переходу іменника *ганьба* у вигук *ганьба*. Як результат морфолого-синтаксичної деривації виникли міжчастиномовні омоніми: *ганьба* (вигук) ← *ганьба* (ім.).

Іменник *ганьба* – полісемічний. Академічний словник української мови фіксує такі його значення:

- 1) принизливе для кого-небудь становище;
- 2) недобра слава; безчестя [5, Т. 2, с. 27].

Перше значення іменника характерне для лексем, що позначають емоційний стан людини, тобто оцінка суб'єктом себе самого. Наприклад: 1) *Коли тебе, коханий, покарають – куди втечу від сорому й ганьби?* (В. Стус); 2) *Навіть оком не змігнув, коли я визнала свою ганьбу* (С. Тимченко); 3) *Імовірно, зараз я виглядала згустком суцільного сорому та ганьби!* (І. Роздобудько).

У цьому значенні іменник *ганьба* може адвербалізуватися і виступати в ролі присудка. Наприклад: *Яничаром бути – ганьба!* (у значенні *соромно*). Адвербалізований іменник не узгоджується з іншими словами і не керується ними, іноді має при собі іменник або займенник у давальному відмінку без прийменника. Наприклад: *Ганьба тобі, ганьба твоїм ворогам. Обдурити мене один раз – ганьба тобі, у другий – ганьба мені. Ну а втретє – ганьба нам* двом разом *узятим* (Стівен Кінг).

Друге значення («недобра слава; безчестя») розуміємо як емоційно-соціальне ставлення до людини (людей) після їх вчинків, дій, які заслуговують на осуд із боку соціуму. Наприклад: 1) *Тарнавський, Лисняк і Левбицький... Три імення, що страшною ганьбою заплямували славетну історію визволення українського народу* (О. Вишня); 2) *Водою від вселенських злив / Не змить ганьбу з отих злочинців / І зрадників, що конче, вкрай / Схотіли пасинками стати, / Снаплюживши наш рідний край* (Т. Комлік).

Серед учених і дослідників не існує єдиної думки щодо походження лексеми *ганьба*. Зокрема, в Етимологічному словнику російської мови М. Фасмера зазначено, що *ганьба* – це спільнослов'янське слово, висхідне до тієї ж основи, що і дієслово *позьр'ті* – «подивитися». Початкове значення слова – видовище. Звідси й осмислені дії, коли людські вчинки виносяться на «загальний огляд», наприклад, у вигляді публічних заяв [6, Т. 2, с. 280]. О. С. Пушкін в оді «Вільність» (1817 р.) слово *ганьба* (рос. *позор*) вживає у значенні *видовище*: *Везде бичи, везде железы, / Законов гибельный позор* (тобто видовище загибелі, розорення законів).

У сучасній українській мові *ганьба* і *видовище* за значенням зовсім різні, але етимологічно ввібрали в себе далекі один від одного смисли.

Мабуть, сталося це в силу метафоричного перенесення. Загальновідомий вираз *прикувати до ганебного стовпа* означає не просто покарати, а зробити покарання публічним. Тут *ганебний* означає «призначений для розглядання, огляду». Присоромити можна без широкого кола людей та без свідків, наодинці. Щоб зганьбити, завжди потрібна широка аудиторія, натовп. Саме тому лексема *ганьба* виявилася настільки затребуваною на мітингах.

У Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст. *ганьба* представлена як запозичення, засвоєне українською через польську із чеської мови (стч. *hanba*, стп. *hanba*) [4, Т. 6, с. 191]. Таке ж пояснення знаходимо в Етимологічному словнику польської мови Олександра Брюкнера, де це слово подано з наголосом на першому складі, а орфоепічна норма української мови закріпила наголос у лексемі *ганьба* на другому складі. Хоча в деяких текстах художньої української літератури трапляється наголос на першому складі (*ганьба*). Наприклад, у Лесі Українки в драмі-феєрії «Лісова пісня»: *...то ганьба, що маю серце не скупе, що скарбів воно своїх не криє...*

Я. В. Януш у навчальному посібнику «Сучасна українська мова: курс лекцій» пояснює лексему *ганьба* як запозичену з чеської мови [7, с. 69].

В Етимологічному словнику української мови походження слова *ганьба* пов'язане зі словом *гана*. Лексема *гана* – це іменник жіночого роду, рідковживаний у сучасній українській мові, моносемічний. Він має значення *осуду, неслави* [4, Т. 2, с. 25]. Наприклад: *Прарадід твого батька воював з маєм прарадідом і одняв од його один город та двоє сіл... Це для мого роду велика гана й приниження* (І. Нечуй-Левицький). *Гана* походить від дієслова *ганити* (докоряти кому-небудь; лаяти, сварити), яке є в білоруській мові, – *ganić* (ганьбити), у польській – *ganić* (засуджувати), чеській – *hanět, hanit* (ганьбити, засуджувати), в давньо-німецькій – *hōna* (ганьба, образа, насмішка) [2, Т. 1, с. 467].

Існує думка, що «ганьба» і нормативний український прикметник на позначення негативних якостей і властивостей *поганій* та похідні *погань, поганка* етимологічно пов'язані. Саме слово *поганій* (стсл. *погань* – «поганський») – давнє запозичення з латинської мови: *rāgānis* – *сільський, простий, поганський*. Завдяки функціонуванню в українській мові цього запозичення розвинулися значення «брудний, брудний, злий; неславити, безчестити, псувати». Ці «погані» значення були підтримані в нас власне слов'янськими утвореннями *гана* – «образ, осуд, ганьба, сором» та *ганити* – «докоряти, гудити, лаяти» [3].

М. Фасмер, автор Етимологічного словника російської мови, наголошує, що більш переконливим видається зв'язок лексеми *ганьба* з праслов. **g'nati* (*ганяти, гнати*). Слова *ганьба, догана, нагана, наганяй* пояснюються як однокореневі. *Ганьба, догана* (засудження, несхвалення чієї-небудь поведінки, чіїхось учинків тощо; осуд), *нагана* (догана, докір, осуд), *наганяй* (прочуханка) відбуваються після вчинення проступку, тобто навздогін. Дієслово *наздоганяти* означає настигати кого-, що-небудь; наближатися до того, хто (що) йде, їде, рухається спереду; *доганяти* [5, Т. 5, с. 90]. Одним зі значень лексеми *доганяти* є *дорікати, знаходити недоліки, засуджувати* [2, Т. 2, с. 338]. Наприклад: *З чужими це постерезеться, бо ті йому не попустять, а їй доганяє так, що!...* (Г. Барвінок).

Оскільки історично *ганьба* походить від різних (із погляду сучасної мови) слів, то семантичне поле цієї лексеми дуже широке і представлене семами, що відрізняються відтінками значень та стилістичним вживанням: *сором, стид, безчестя, безслав'я, гана* (розм.), *огуда* (розм.), *неслава, слава* (з означеннями *погана, лиха* тощо), *осорома* (рідше), *позорище* (розм.), *стидовисько* (розм.), *стидовище* (розм.), *срам* (розм.), *срамота* (розм.), *страмовисько* (розм.), *страмовище* (розм.), *опорока* (діал.), *осуда* (діал.).

Іноді в текстах художнього та публіцистичного стилів для підсилення ознаки або дії автор вживає поряд два синоніми: наступний синонім підсилює значення попереднього. Цю функцію якнайкраще демонструє зміст речення Тетяни Фролової (оповідання «Тернова доля»): *Соромно, Сергію Вадимовичу. Ні, не сором... є більш яскраве українське слово: ганьба!* Наведемо ще декілька подібних прикладів: 1) *Нема в злочині героїства. Є тільки сором і ганьба, і до таких від людей лише презирство...* (О. Гончар); 2) *Не йде ота реформа влади й суду, які себе до крайності звели, до ненависті власного народу, до сраму і абсурдної ганьби* (із газ.); 3) *Та вернеться до неї безчестя і ганьба. Ще прийде у нашу неньку, добро панувати...* (М. Головацький); 4) *І ту ганьбу, і ту неславу / Ніколи не втайі лукаво. / І ворог рознесе неволю / По всій країні...* (М. Оверкович); 5) *Що ж завтра буде – те, напевне, буде. ...Ганьба!.. Брехня! Позорище!!! Що ж діять?...* (І. Багрянний).

Поряд із синонімами в текстах зустрічаємо антонімічні пари, компонентом яких є лексема *ганьба*. Вони вживаються для того, щоб протиставити два поняття, зосередити на них увагу читача чи слухача, виділити серед інших лексичних одиниць, підкреслити експресивне забарвлення. Наприклад: 1) *...О многолика! Я – твоя забава. / І згубний, і солодкий твій полон. / Я чую, як ротів твоїх мільйон / Волає водночас: «Ганьба!» і «Слава!»* (Б. Олійник); 2) *Тріумф, ганьба – усе йде на твої, / Хтось словом, хтось «яешнею здурів», / Вчитася – і сам від того хворий, / Що пише цей римар із римарів* (Г. Білоус); 3) *З девізом віри пов'язуються уявлення людини про честь і ганьбу, про пристойне і непристойне...* (В. Данилич).

Часто поєднуються і несумісні поняття: одне з них *ганьба* (в основі – негативна сема), а друге – із позитивною семою. Наприклад: 1) *Велич і ганьба князя Ярослава* (І. Сьондуков); 2) *...Воно є найвище знання і найдурніша забобонність, святість і гріх, ганьба і чеснота...* (О. Гончар); 3) *Два драматурги – Чехов і Шекспір: / Герої, боротьба, любов, ганьба і святість. / В кінці в Шекспіра – майже всі мерці, / У Чехова – живі, і можна посміятись...*

У художніх текстах нерідко трапляється нанизання слів, серед яких і *ганьба*. Усі вони позначають негативні поняття. Наприклад: *Прокляття, розпач і ганьба! / Усю пройшов я Україну, / І сам не знаю, де спочину / І де не стріну я раба* (О. Олесь).

Також можуть поєднуватися однокореневі слова, утворюючи семантичний ряд, наприклад: *Ганьбо! Ганебино! Ганьбище, ти над нами!...* (М. Вінграновський). *Ганебина* і *ганьбище* – це похідні іменники від *ганьба*. Лексема *ганебина* утворена за допомогою суфікса *-ин-*, який надає їй відтінок зменшення обсягу, розміру та значення одиничності. *Ганьбище* – за допомогою суфікса збільшеності *-ищ(е)*, який має емоційно-негативний відтінок. Негативне значення лексеми *ганьба* зберігається в обох словах,

поєднуючи негативні семи в одному ряді, проте в лексемі *ганьбище* обсяг негативності значно більший (аналогічно утворено *позорище*, яке вживається в розмовному стилі, як і *ганебина* та *ганьбище*).

Абстрактний іменник *ганьба* утворився безафік-сним способом від дієслова *ганити* за допомогою не-продуктивного в українській мові суфікса *-б-* (*ган(-и-ти) + -б-* (*а*) → *ганьба*). Вживається ця лексема, як і інші абстрактні іменники, для позначення одре-меченої дії лише в однині, проте рідко, найчастіше в розмовному стилі, можемо натрапити на слово *ганьба*, як і синонімічні йому слова, у множині. Напри-клад: 1) *Кожного дня він біг на мітинги. Кричав там: «Ганьба! Ганьба! Ганьба!», чітко не розуміючи, кому ганьба. Але ж тими ганьбами ситий не будеш. Треба думати про роботу;* 2) *Все далі з кам'яних ганебин / Біжу й ковтаю на бігу / Веселий сніг і рідне небо, / І тіль від глodu на снігу* (П. Вольвач).

Іменник *ганьба* має широкі дистрибутивні мож-ливості. Семантика цієї лексеми значно посилюється у сполученні з іншими частинами мови. Проілюстру-ємо сполучуваність слова *ганьба* з різними частина-ми мови.

Іменник *ганьба* може сполучатися:

1. З іменниками:

а) найчастіше з іменниками в родовому відмін-ку: *ганьба мундира, ганьба міста, ганьба медицини, ганьба Закарпаття, ганьба неволі тощо*. Наприклад: *...затихнуть навк ворожнеча і боли, не буде дійма-ти вже й ганьба неволі, усім моім мукам настане кінець...* (Л. Українка);

б) з іменниками в давальному відмінку: *ганьба владі, ганьба міністру, ганьба пропагандистам*, що сіють ненависть... тощо.

У вказаних словосполученнях головним словом є лексема *ганьба*, проте вона може бути й залеж-ним словом. Наприклад: 1) *В краю ганьби й зневір...* (К. Андрущенко); 2) *Дівчата, бийте слуг ганьби і зради!* (Лопе де Вега); 3) *Не все виплило на чисту воду, але й за те, що розкрилось, довелося ... постоя-ти прив'язаному до стовпа ганьби* (М. Стельмах); 4) *Стою під стіною ганьби з одятою вашими не-добрими руками сивою головою в руках, і вже нічо-го мені сказати* (О. Довженко); 5) *На дощи ганьби з'явилася карикатура з фотографією та вбивчим віршем;* 6) *Печать минулої ганьби, яка лежить на древньому місті, знеславила його на віки* (Ю. Клен); 7) *Півотні мужиків записані до чорної книги гань-би. Потонули в горіліці. Жертви зеленого змія...* (В. Захарченко); 8) *У Донецьку бойовики провели ко-ридором ганьби полонених* (із газ.).

Словосполучення *стовп ганьби, дошка ганьби, книга ганьби, стіна ганьби, тавро ганьби, коридор ганьби* є фразеологізмами. Усі вони мають значення «засіб оприлюднення поганих вчинків».

2. Із прикметниками, що позначають:

а) часові ознаки: 1) *Ганьба нова й ганьба стара / На наші долі перевисла* (В. Крищенко); 2) *Чужого не хочу, / Аби / Не знати в новітній державі / Старої, як вчність, ганьби!* (І. Низов); 3) *...вони мені прозоро натякали про велич проминутої доби й ганьбу сучас-ну нашу...* (І. Низов); 4) *Печать минулої ганьби, яка лежить на древньому місті, знеславила його на віки* (Ю. Клен); 5) *...провалились крізь землю козацькі мо-гили, бо ж стояти на вічній ганьбі не змогли!* (І. Ни-зов); 6) *Полеглим – вічна пам'ять! А живим – ганьба довічна...* (І. Низов);

б) силу та міру вияву: 1) *Полон для нього – най-більша ганьба* («Слово про поход Ігорів»); 2) *Якщо Англія не обіграє Туніс, то це буде велика ганьба* для родоначальників футболу (із газ.); 3) *...Навіть жит-тя з коханою дружиною буде для нього нескінченною ганьбою, коли батько залишиться невідомим* (П. Кор-нель); 4) *Тож ці маленькі люде і помочи не ждуть; її й не буде; не буде й гіршої ганьби* (В. Оден); 5) *Невір-на ніч! Була б ганьба тяжка...* (В. Барка); 6) *«Пре-красній ганьбі»* (назва поезії Ю. Сендрей); 7) *Тож на чолі його ганьба огидна / Сама соромиться сидіть* (В. Шекспір); 8) *І як ти знімеш це тавро, оцю людську ганьбу потворну...* (В. Женченко); 9) *Зневажаю себе і державу / За принизливу, люту ганьбу, / За бездушну наругу над правом...* (О. Мороз). Водночас С. Ворон-цов вживав вислів *чорна ганьба: Чорна ганьба впала на Монастериську!*. У цьому словосполученні чорна означає «важка, безпросвітна, безрадісна»;

в) відношення до когось, чогось: 1) *Бій биків – національна ганьба: у Мадриді відбувся 40-тисяч-ний мітинг проти кориди* (із газ.); 2) *Розмахався цей крик, як людська ганьба, котра камінням поразки па-дає людям на їхні ж голови* (П. Яшук); 3) *А не тільки полтавська ганьба – / Переяславські чорні угоди / З українця зробили раба* (І. Низов); 4) *І мали ми во-рогів порубати і залишити їм ганьбу псину* («Веле-сова книга»); 5) *Як соцмережі реагують на хокейну ганьбу...* (із газ.).

Категорія ознаки прикметника надзвичайно міст-ка і строката в семантичному плані, тому всі одиниці, що входять до складу ад'єктивної системи мають різ-ні значення та відтінки цих значень. Окрім наведених, трапляються сполучення «прикметник + іменник ганьба» з іншими значеннями. Наприклад: 1) *Справ-жня ганьба: в соцмережах поширюють відео з лінії виробництва «Tesla»* (із газ.); 2) *Ганьба довготелеса / Схиляється до нашого лиця* (М. Вінграновський); 3) *Спільна ганьба всіх українців. Не йде ота рефор-ма владі й суду, які себе до крайності звели, до нена-висті власного народу, до сраму і абсурдної ганьби;* 4) *Безпрецедентна ганьба: президент Ізраїлю під овації нардепів принизив українців* (із газ.); 5) *Коли б до цього часу Ви залишились там, то не зазна-ли б / І наклепу, й прилюдної ганьби* (В. Шекспір); 6) *...себе в собі вбили і землю перетворили на могиль-ник загальної ганьби* (Ч. Айтматов).

3. Із числівниками та іншими частинами мови, що мають кількісне значення: 1) *Україна може сприймати себе завойованою країною – пер-шою ганьбою і радянської, і путінської Росії* (із газ.); 2) *П'ять років відпочинку – двадцять хвилин гань-би;* 3) *Де багато пихи, там багато ганьби* (прислів'я); 4) *Скільки кулаків дісталося їхнім донькам-нарече-ним від чоловіків, на яких падала половина ганьби від ганьби їхніх молодих дружин!* (М. Матіос) (поло-вина в цьому випадку – іменник); 5) *Ложка ганьби – в бочці перемоги* (К. Павловська). Словосполучення *ложка ганьби* – гра слів, перефраз відомого фразео-логізму *ложка дьогтю* в бочці меду, що означає те невелике, що псує якусь справу, вигляд чого-небудь; 6) *Вишневецький не збирався тікати, в голові стри-міла одна думка: знімати з себе всю зброю чи тільки віддати шаблю переможцям – ганьба одна* (І. Ле). *Одна* – це займенник (*одна* = та сама).

4. Із займенниками. Описуючи почуття *ганьби*, вживаються присвійні займенники *моя, своя, твоя* через те, що людина може розкривати повною мірою

тільки своєї почуття. Наприклад: 1) «*Ти – моя ганьба!*» – діти, які часто чують подібну фразу, дуже хочуть, щоб усі побачили, які вони насправді... (Д. Карпачов); 2) *Від своєї ганьби відрікаймося, і караймося, і мучимось, і каймось у великих провинах своїх!* (А. Борзняк); 3) *Не женіть мене – хочу бути вам братом. Хочу кров'ю змити свою ганьбу* (Б. Гуменюк).

Іноді автори розповідають про те, що переживає людина через ганьбу іншої (часто близької і рідної), тоді вживається займенник **твій**: *На ганьбу твою – буду сліпим, / Буду я і наївним, і хитрим...* (Р. Третяков).

Лексема *ганьба* може сполучатися і з вказівними займенниками (*таку, отаку*), які виконують підсилювально-видільну функцію. Наприклад: 1) *Зрадіють вороги, що вмер в такій ганьбі* (Л. Костенко); 2) ...*Чи снилося коли, що отаку ганьбу прийдеться пережити?*

5. Із дієсловами. Завдяки аналізу сполучуваності лексеми *ганьба* з дієсловами вдалося встановити два їх типи:

1. Зв'язок із дієсловом, при якому іменник *ганьба* є об'єктом дії або стану: 1) *Краще померти з честю, як жити з ганьбою* (прислів'я); 2) *Ні! Не пішов би я з ганьбою / Шукать ганьби на чужині... / На хрест?! / Однаково мені!* (О. Олесь); 3) ...*Якісь страшні вовки за мною все в ганьбі, / А я кривавлюся і гину у ганьбі* (П. Верлен; переклад М. Лукаша); 4) *Твоя мати покрила себе ганьбою, а ти викликала ганьбу на неї;* 5) *Не змиє ганьбу з отих злочинців / І зрадників, що конче, вкрай / Схотіли пасинками стати, / Снаплюживши наш рідний край* (Т. Комлік); 6) *Коли вже ти понад усе цінуєш своє вкрите ганьбою, гідке існування, то знай: є лишень один-єдиний спосіб порятувати себе* (Ф. Грільпарцер); 7) *Якщо країна, вибираючи між війною і ганьбою, вибирає ганьбу, вона отримує і війну, і ганьбу* (В. Черчіль);

2. Зв'язок із дієсловами, при яких іменник *ганьба* є суб'єктом стану. Наприклад: 1) *І ганьба не пече перед світом? / Чи хоробрості в нас дефіцит, / Чи у рабстві приємніше скітати? / Владі, бачу, плювати на імідж і світ* (І. Левченко); 2) ...*Ганьба / Тебе зустріне на шляху вузькому... / Впаде на тебе, наче сніг, журба – / Її не понесеши нікому!* (Д. Павличко); 3) *Ганьба палила мене зсередини і зовні, але бажання одержати морозиво чомусь не пропадало* (Л. Рябокони).

У словосполученнях *ганьба не пече, ганьба зустріне, ганьба палила* дієслова підкреслюють емоційну виразність висловлювання і мають метафоричне значення, основою якого є уособлення.

У першому випадку лексема *ганьба* є об'єктом дії або стану і виконує синтаксичну функцію додатка, а в другому – *ганьба* як суб'єкт стану виконує роль підмета. Якщо лексема *ганьба* вживається в місцевому відмінку, керується дієсловом і має значення «постійне перебування суб'єкта в тому або іншому стані», то в реченні вона завжди виконує функцію обставини: 1) *Чурай Марусю, у такій ганьбі! – до зашморгу вестимуть у юрбі* (Л. Костенко); 2) *Все життя в ганьбі жила – вся душа страхом обросла (із газ.)*.

Висновок. Отже, лексема *ганьба* має широкі дистрибутивні можливості. Граматична трансформація аналізованого слова вплинула не лише на втрату первинного значення, але й на його сполучуваність з іншими словами.

Подальші наукові розвідки спрямовуватимуться на дослідження порівняння лексико-семантичних та функційних особливостей лексеми *ганьба* в близькосторідних мовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Верещагин Е. М. Язык и культура / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Индрик, 1983. – 1038 с.
2. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / ред. кол. : О. С. Мельничук (гол. ред.), І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 1–2.
3. Поганий: ua-etymology [Електронний ресурс]. URL : <https://ua-etymology.livejournal.com/24386.html> (дата звернення 04.11.2018).
4. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / відп. ред. Д. Гринчишин, М. Чікало ; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2013. – Вип. 16. – Т. 6. – 200 с.
5. Словник української мови : в 11 т. / Інститут мовознавства АН УРСР ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 2. – С. 25–27 ; Т. 5. – С. 90.
6. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : [в 4 т.] / М. Фасмер ; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – Изд. 2-е, стер. – М. : Прогресс, 1987. – Т. 2.
7. Януш Я. В. Сучасна українська мова: курс лекцій. І і II частини : навч. посібник / Я. В. Януш. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2005. – 460 с.
8. Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Kraków, 1953–1979. – Т. 1–5.

Дата надходження до редакції: 26.11.2018 р.